

Milli-mənəvi dəyərlərin pedaqoji ədəbiyyatda yeri**Arzu Araz qızı Məmmədova***Bakı Qızlar Universiteti***E-mail:** memmedovaarzum27@gmail.com**Rəyçilər:** p.ü.e.d., prof. L.N. Qasımova,
p.ü.f.d., dos. F.M. Allahverdiyeva**Açar sözlər:** milli, mənəvi, dəyər, pedaqoji, ədəbiyyat**Ключевые слова:** национальная, нравственная, ценностная, педагогическая, литература**Key words:** national, moral, value, pedagogical, literature

İnsanın mənəvi, əxlaqi inkişafı və tərbiyəsi onun dünya ilə, digər insanlarla bu əlaqələrin ruhlandırılması və uyğunlaşdırılması yolu ilə özü ilə münasibətlərinin tərbiyəsidir. Təhsil müəssisəsi şəraitində mənəvi və əxlaqi inkişafın müasir nəzəriyyəsini inkişaf etdirmək vasitələrindən biri olaraq təhsil alanların tarixi retrospektivdə tərbiyəsinin inkişafının təhlili istifadə olunur. Onun şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafı tərbiyə, sosiallaşma və özünü inkişaf etdirmə prosesi və nəticəsidir. Məlumdur ki, mənəvi və əxlaqi inkişafın əsasını cəmiyyətin mədəniyyəti, ailə və təhsil müəssisəsi - yaşadığı mühit, formalaşma və inkişaf edir. Mədəniyyət, hər şeydən əvvəl, ənənələrdə təsbit edilmiş dəyərlər sistemidir. Mənəvi ehtiyacların ödənilməsi və daha yüksək dəyərlərin axtarılması üçün lazımdır. Dövlətin, ictimaiyyətin, müəllimlərin, psixoloqların, filosofların bu problemə diqqəti, bu mövzu çərçivəsində xarici və yerli tədqiqatçıların xeyli sayda nəzəri və metodoloji əsərlərinə baxmayaraq, son onilliklərdə artmışdır. *J.Piaget, L.Kolberg, P.Aisenberg, D.Rest, S.N.Karpova, A.I.Podolsky, E.V.Subbotsky* və başqalarının əsərlərində fərdin mənəvi inkişaf şərtləri, amilləri, nümunələri nəzərdən keçirilir. *I.S.Kon, L.Kolbert, L.I.Ruvinsky* və başqaları mənəvi, etik problemləri həll etmək qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinin vacibliyinə işarə edirlər (3).

Azad yaradıcı şəxsiyyətin tərbiyəsi *K.N.Venttsel*-in “kosmik pedaqogikasının” əsasını təşkil edir, burada kosmizm ideyaları fərdi azadlıq ideyaları ilə kosmosun vətəndaşı və fərdin subyektii olaraq insanın kultu ilə birləşir. Fəlsəfi və psixoloji ədəbiyyatda mənəviyyat və əxlaq problemi fəal şəkildə inkişaf etdirilir. Mənəviyyat tədqiqatları, fərdin mənəvi tərbiyəsi sahəsində aparılan araşdırmalarla yanaşı, insanların əlaqələrinin öyrənilməsi ilə sıx əlaqəlidir. *L.S.Rubinstein*-in araşdırmasına əsaslanaraq mənəviyyatı insanın daxili dünyası, əxlaqi isə cəmiyyətdə qəbul edilmiş davranış normalarına riayət etmək kimi şərh edirik.

Mənəvi və əxlaqi inkişafı, fərdin dəyər-semantik sahəsinin ardıcıl genişlənməsini və güclənməsini, insanın ənənəvi əxlaq normaları və əxlaqi idealları, özünə münasibətini qiymətləndirmək və şüurlu şəkildə qurma qabiliyyətinin formalaşmasını başa düşəcəyik. İnsanlar, cəmiyyət, dövlət, Vətən, dünya, ümumilikdə sosiallaşma prosesində həyata keçirilir. Pedaqogikaya aid klassik əsərlərin əsaslı öyrənilməsi sayəsində həyatın ilk illərində uşaqların mənəvi və əxlaqi inkişafını fərqli metodoloji yanaşmalar, eləcə də aparıcı pedaqoji paradigmlər kontekstində anlamaq xüsusiyyətlərini müəyyən etmək mümkün olur. Mənəvi və əxlaqi inkişafın bir sıra aspektləri *Aristotel, Quintilian* və *Platon* da daxil olmaqla antik dövr müəlliflərinin fəlsəfi əsərlərində işıqlandırılmışdır. Fərdin mənəvi və əxlaqi inkişafının vəzifələri, məktəbə-qədər yaşda əsası qoyulan fəzilətlərin inkişafı ilə əlaqədardır. Bunlara aşağıdakılar daxil edil-

məlidir: ehtiram, sevgi, həqiqətlik, xeyriyyəçilik, sükut, səbir, təvazökarlıq.

Ümumi təhsil sistemi baş verənləri müstəqil qiymətləndirə bilən və fəaliyyətini ətrafındakı insanların maraqlarına uyğun qura bilən, məsuliyyətli vətəndaş hazırlamaq vəzifəsi daşıyır. Vahid təhsil sahəsi fərdin inkişafında çox əhəmiyyətli rol oynayır. Başlamaq üçün “bütöv” anlayışı kompleks üzvi sistemlərin bütövlüyü fenomenini xarakterizə edir. Dürüstlük, tamlıq, bütövlük və inteqrasiya, habelə muxtariyyət (özünü təmin etmək) ilə xarakterizə olunur. “Təhsil məkanı” anlayışının regional sosial-mədəni xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilən, subyektiv fəaliyyəti ilə şərtlənən, hadisələrin keyfiyyətə özünəməxsusluğu kimi regional şərhində bütövlüyünün regional yolla qurulduğuna inanılır. Təhsildə təcəssüm olunan insanın həyat yolunun, dəyərlərinin və həyatının qarşılıqlı sahələrinin özünəməxsusluğunu əks etdirən həyat *A.S.Zapesotski*-nin fikrincə, daxili mahiyyəti olan və özünü inkişaf etdirmə məntiqi olan təhsil sistemləri funksional və mənalı olaraq makrofaktorlar (mədəniyyət növü, dini sistem, cəmiyyətin formalaşma mərhələsi, dominant ideologiya) ilə şərtlənir. Buna görə də, təhsil fenomeninə (onun genezisi, dinamikası) vahid baxışın formalaşması həm pedaqoji nəzəriyyələrin, həm də təhsil təcrübələrinin, sivilizasiya və formalaşma amillərinin məcmusunun öyrənilməsini nəzərdə tutur. Ümumi təhsil üçün dövlət təhsil standartının hazırlanması və tətbiqi üçün metodoloji əsasdır. Konsepsiya fərdin mənəvi-əxlaqi inkişafı və tərbiyəsinin məqsəd və vəzifələrini, əsas milli dəyərlər sistemini, fərdin mənəvi-əxlaqi inkişaf və tərbiyə prinsiplərini müəyyən edir. Müasir milli təhsil ideali, çoxmillətli xalqın mənəvi və mədəni ənənələrindən qaynaqlanan, Vətənin taleyini özününkü kimi qəbul edən, ölkəsinin bu günü və gələcəyi üçün məsuliyyət hiss edən yüksək əxlaqlı, yaradıcı, savadlı vətəndaşdır. Buna görə də, əsas milli dəyərlər aşağıdakı şəkildə müəyyən edilir:

- Vətənpərvərlik - Vətəninə, xalqına olan sevgidir;
- Vətəndaşlıq - qayda-qanun, vicdan azadlığı, din, qanunun aliliyidir;
- Sosial həmrəylik - şəxsi və milli azadlıq, insanlara, dövlət və vətəndaş cəmiyyəti institutlarına inam, ədalət, mərhəmət, şərəf, ləyaqətdir;
- İnsanlıq - dünyada sülh, mədəniyyətlərin və xalqların müxtəlifliyi, bəşəriyyətin tərəqqisi, beynəlxalq əməkdaşlıqdır;
- Elm - biliyin dəyəridir, həqiqətin arxasındadır, dünyanın elmi mənzərəsidir;
- Ailə - sevgi və sədaqət, sağlamlıq, firavanlıq, valideynlərə hörmət, böyüklərə və kiçiklərə qayğı, nəsillərə qayğıdır;
- İş və yaradıcılıq - işə hörmət, yaradıcılıq, fədakarlıq və əzmdir;
- Ənənəvi din - dinlərarası dialoq əsasında formalaşan iman, mənəviyyat, insanın dini həyatı, tolerantlıq düşüncəsidir;
- İncəsənət və ədəbiyyat - gözəllik, harmoniya, insanın mənəvi dünyası, əxlaqi seçim, həyatın mənası, estetik inkişaf, etik inkişafdır;
- Təbiət - təkamül, doğma torpaq, qorunan təbiət, planet, yer, ətraf mühit haqqında məlumatlılıqdır və s. (4).

Əsas dəyərlər təhsil həyat tərzinin əsasını qoymalı, fərdlərin dərslərini, dərslərdən fəaliyyətlərini təyin etməlidir. Konsepsiya ümumi təhsil sahəsində dövlət təhsil standartının hazırlanması və tətbiqi üçün metodoloji əsasdır. Konsepsiya təhsil müəssisələrinin digər sosiallaşma subyektləri ilə qarşılıqlı təsirinin dəyər-normativ bazasıdır. Bu cür qarşılıqlı əlaqənin əsas məqsədi təhsil alanların mənəvi və əxlaqi inkişafı və tərbiyəsi üçün ortaq şərtlərin mövcudluğunu təmin etməkdir. Konsepsiya aşağıdakı meyarları müəyyənləşdirir:

- Müasir milli təhsil idealının mahiyyəti nə olmalıdır?
- Gənclərin mənəvi, əxlaqi inkişafının məqsəd və vəzifələri nədən ibarətdir?

— Çoxmillətli xalqın mənəvi konsolidasiyası mümkün olan əsas milli dəyərlər sistemi necə olmalıdır?

— Təhsil alanların mənəvi inkişafının əsas sosial və pedaqoji şərtləri və prinsipləri nə olmalıdır.

Təhsil müəssisələri vətəndaşın və vətənpərvərin tərbiyəsinə, eləcə də fərdlərin qabiliyyət və istedadlarının üzə çıxarılmasına yönəldilməli, onları yüksək texnologiyalı və rəqabətli dünyada yaşamağa hazırlamalıdır. Bundan əlavə, təhsil müəssisələri ailələr və milli ənənələrə əsaslanan digər sosiallaşma mövzuları ilə daim qarşılıqlı əlaqədə olmalı və əməkdaşlıq etməlidir. Konsepsiya, milli məqsədlərə cavab verən ümumi pedaqoji tələblərin xüsusi sistemi olaraq müasir təhsil müəssisəsi üçün sosial sifarişi formalaşdırır.

Ölkə tarixində və təhsilində müasir dövr dəyərlərin dəyişmə dövrü ilə təmsil olunur. Ötən əsrin 90-cı illərində ölkəmiz böyük ictimai-siyasi dəyişikliklər zamanı qaçılmaz hala gələn həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərən əhəmiyyətli hadisələr yaşamalı idi. Bu hadisələr ictimai əxlaqa, vətəndaş şüuruna, eyni zamanda insanların cəmiyyətə, qanuna, dövlətə və əməyə münasibətinə, həm də insanın insana münasibətinə əsaslı təsir göstərdi. Dəyər oriyentasiyalarının dəyişdiyi dövrdə cəmiyyətin mənəvi birliyi pozulur, gənclərin həyat prioritetləri dəyişir, yaşlı nəslin dəyərləri məhv edilir və dövlət üçün vacib olan əxlaq normaları və etik münasibətlər deformasiya olunur. Təhsil cəmiyyətin mənəvi və əxlaqi möhkəmlənməsində, xarici və daxili çətinliklər qarşısında bir araya gəlməsində, sosial həmrəyliyin gücləndirilməsində, insanın həmvətənlərinə, cəmiyyətə inam səviyyəsinin yüksəlməsində əsas rola malikdir. Şəxsi dəyərlərin formalaşması həm ailədə, həm də qeyri-rəsmi cəmiyyətlərdə, orduda, əmək və digər kollektivlərdə, eləcə də kütləvi informasiya vasitələrində, istirahət və incəsənət sahəsində həyata keçirilir. Ancaq insanın və şəxsiyyətin mənəvi inkişafı, tərbiyəsi həyat tərzi ilə təmin edildiyi ümumi təhsil sahəsində həyata keçirilir (2).

Yeni təhsil sistemi cəmiyyətin sosial-mədəni modernləşməsinə təmin edən vacib amil kimi çıxış etməlidir. Məhz burada fərdlərin tək-cə intellektual, vətəndaş deyil, həm də mənəvi və mədəni həyatı cəmləşmişdir. Bütün vətəndaşların keçdiyi yeganə sosial qurum olaraq uşaq bağçasına münasibət dövlətin və cəmiyyətin dəyərinin və mənəvi vəziyyətinin göstəricisi olaraq xidmət edir. Müasir milli təhsil ideali aşağıdakı meyarlara əsasən müəyyən edilməlidir:

— milli prioritetə görə;

— keçmiş tarixi dövrlərin milli təhsil ideallarının davamlılığını qorumaq ehtiyacına əsaslanaraq;

— Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına güvənərək;

— Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” Qanununa əsasən (1).

Müasir milli təhsil ideali, Vətənin taleyini özününkü kimi qəbul edən və dövlətin bu günü və gələcəyi üçün məsuliyyəti dərk edən yüksək əxlaqlı, yaradıcı, savadlı vətəndaş kimi təqdim olunur. İnsanların mənəvi və əxlaqi inkişafı, tərbiyəsi təhsil üçün sosial sifarişin vacib komponenti kimidir. Fərdin mənəvi-əxlaqi inkişafının və tərbiyəsinin məzmunu əsas milli dəyərlərə uyğun olaraq müəyyən edilir. Eyni zamanda, dəyərlərin hansının cəmiyyət tərəfindən paylaşıldığına, həmçinin bu dəyərlərin nəsildən-nəslə ötürülməsinin necə həyata keçirildiyindən asılı olaraq müəyyən xarakter və istiqamət əldə edir.

Beləliklə, mənəvi və əxlaqi inkişaf, tərbiyə çoxşaxəli anlayışdır, məzmununda şəxsi dəyər yönümlərinin iyerarxik sisteminə malikdir. Müasir anlayışda mənəvi və əxlaqi inkişaf, fərdin integrativ bir şəxs olaraq əxlaqi tərbiyəsinin vaxtında formalaşması üçün şərait yaratmağa yönəlmiş vahid, elmi əsaslı, xüsusi olaraq təşkil edilmiş subyektlər arasında qarşılıqlı əlaqənin (böyüklərin və uşaqların yetişdirilməsi) prosesi kimi müəyyən edilir. Əxlaqi fikirlər, hisslər

və davranışlar sistemini özündə cəmləşdirən dəyərlərin və idealların ictimai olaraq qəbul edilmiş və şəxsən əhəmiyyətli mənəvi normalarına uyğun olaraq mənəvi öz müqəddəratını təyin etmə və davranış qabiliyyətlərinin inkişafını təmin edən təhsildir. Üstəlik, təhsil müəssisəsinin pedaqoji heyəti mənəvi və əxlaqi inkişafın, təhsilin məqsədlərini həyata keçirən əsas mövzu kimi çıxış edir.

Məqalənin aktuallığı. Fərdin mənəvi-əxlaqi inkişafı və tərbiyəsi mürəkkəb, çoxşaxəli prosesdir. İnsan həyatından bütün dolğunluğu və ziddiyyəti ilə cəmiyyət, mədəniyyət, ailə və ümumiyyətlə insanlıq haqqında, habelə yaşadığı ölkədən və insanların həyat tərzini formalaşdıran mədəni və tarixi dövrdən ayrılmazdır. Digər sosiallaşma institutları ilə ortaqlıq quran ümumi təhsil vətəndaşların şəxsiyyətinin mənəvi inkişafına pedaqoji təsir göstərən əsas institut kimi çıxış edir. Fərdin mənəvi-əxlaqi inkişafı və tərbiyəsinin məzmunu təhsil müəssisələrinin pedaqoji kollektivlərinin fəaliyyəti cəmiyyətin və dövlətin səylərinin yönəldildiyi məqsədlərə yönəldilməlidir. Məqalənin də aktuallığı məhz onun belə bir vacib problemə həsr olunmasından irəli gəlir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə milli-mənəvi dəyərlərin pedaqoji ədəbiyyatda yer almasının bəşəri xarakter daşması vurğulanmaqla, dünyanın məşhur alimlərinin - psixoloqların, filosofların, pedaqoqların və s. bu problemə münasibəti aparılmış konkret tədqiqatların nəticələri ilə ifadə olunmuşdur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən orta ixtisas və orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ə., Həsənov A. Pedaqogika. Bakı: Nasir, 2007, 496 s.
2. Talıbov Y., Sadıqov F., Quliyev S. Gənclərin mənəvi tərbiyə problemləri. Bakı: Ünsiyyət, 1998, 122 s.
3. Бандурка А.М. Основы психологии и педагогики: учебное пособие. Ростов-на-Дону: Феникс, 2009, 250 с.
4. Братусь Б.С. Психологические аспекты нравственного развития личности. М., 2009, 112 с.

А.А. Мамедова

Место национально-нравственных ценностей в педагогической литературе

Резюме

В целом духовно-нравственное развитие и воспитание личности - это сложный, многогранный процесс. Он неотделим от человеческой жизни во всей ее полноте и противоречии в отношении общества, культуры, семьи и человечества в целом, а также страны, в которой он живет, и культурного и исторического периода, формирующего образ жизни людей. Общее образование в партнерстве с другими институтами социализации является основным институтом, оказывающим педагогическое влияние на духовное развитие личности граждан. Содержание духовно-нравственного развития и восп-

тания личности деятельность педагогического коллектива образовательного учреждения должна быть направлена на достижение целей усилий общества и государства.

A.A. Mammadova

The place of national-moral values in pedagogical literature

Summary

In general, the spiritual and moral development and upbringing of the individual is a complex, multifaceted process. It is inseparable from human life in all its fullness and contradiction about society, culture, family and humanity in general, as well as the country in which it lives and the cultural and historical period that shapes the way of life of people. General education, in partnership with other socialization institutions, is the main institution that has a pedagogical impact on the spiritual development of citizens' personalities. The content of the spiritual and moral development and upbringing of the individual activities of the pedagogical staff of educational institutions should be aimed at the goals of the efforts of society and the state.

Redaksiyaya daxil olub: 30.09.2021